

մէջ մեզի ամենէն մօտիկ եղածը, որ է Շնիկ աստղը. ասիկայ Մեծ շուն ըստած համաստեղութեան՝ վրայ խիստ փայլուն աստղ մըն է։ Բայց աս ալ գիտնալու է որ երկիրս իր տարեկան ընթացքին մէջ այնպիսի շրջան մը կ'ընէ՝ որ տրամագիծը վաթսուներկնը միլիոն փարսախ է. ուրեմն իր շրջանին վրայ կէտ մը կայ որ հոն հասած ժամանակը վաթսուներկնը միլիոն փարսախ աւելի մօտ է երկիրս շնիկ աստղին՝ քան թէ ան կէտին դիմացի կողմը հասած ժամանակը։ Պարաւ որ աս ահագին հեռաւորութիւն մարդուս խելքը չհասնիր. թէպէտ և աստղաբաշխները մեծ ճշդութեամբ աս բաներուս հաշիւն ըրեր են։ Կ'արժէ որ հոս գաղղիացի բանաստեղծի մը գեղեցիկ ոտանաւորը թարգմանենք ու դնենք՝ արեւուն սքանչելի յատկութիւններուն վրայ։

Անթիւ գընդիցն՝ ի լայնատարրըն կամար
Ոյց ոչ ծածկին՝ ի մէջ ընթացք և դադար,
Անդ ի նոցին՝ ի միջակէտ յորդալոյս
Արփին ջահէ զոր ձեռն էին իսկ ելոյց,
Լապտեր անշէջ՝ ի տըւնջեան շնորհեալ մեզ,
Որ թաւալի ցանդ զառանցիւք բոցակէզ։
Ուղիւք ի նմանէ անհետ յորդէն բորբ լուսոյ,
Նա յերևել իւր կենսաձիր է նիւթոյ,
Չաւուրս բաշխէ և ըզտարեաց յեղեղակ
Յիր աշխարհացն որք ըզնովաւ առնուն բակ։
Սոքա կապեալք յանլոյծ սարիս օրինին,
Ձըգեն զերէարս, և յիրերոյ միշտ վանին,
Միմեանց կանոնք են և նեցուկք անվըթար.
Փոխ տան միմեանց զառ ի նմանէն չող պայծառ։
Անդր իսկ ի բացքան ըզնոցին ասպարէզ
Ի վայրն անհուն ուր նիւթ զուղի իբր անտես,
Եւ զոր Աստուած գրաւէ միայն բովանդակ,
Անթիւ արփիք են և անբաւ անդ աշխարհք։
Յահեղ անդունդսն նա հորդէ նոցին ռահ.
Ի վերքան զայն Ածն երկնից եգ զիւր գահ։

1 Համաստեղութիւն կ'ըսուին աստղերուն այլևայլ խումբերը, որոնց հին ատենէն ի վեր այլևայլ մարդկանց ու կենդանեաց և ուրիշ բաներու առնունք տրուած են՝ դիւրաւ ճանչնալու համար։

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՃԱՏՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

Տպագրութեան գիտութիւնը։

Չե երեւալ չընաշխարհիկ արուեստիս,
Այլքն առօրեայք էին յերկրի ուանծանօթ.
Սա զնոցին ետ մարդկան յաւերժ հաւաստիս,
Եւ կործանմանն եկաց նեցուկ ցանդ անքոյթ։
Ազնիւ են բերքն. ընդէր խորեւս դու զարմատ.
Չունձք հընոտիք ժամանակաւ հալ և մաշ
Չանգին ի խիւս, կոխին ի ճոխնչ բազմաշխատ.
Անտի կազմին թերթք անսորունք գերահրաշ,
Եւ անդ գործին ի մետաղէն իբր ի վէժ.
Մըտաց մարդկան իմաստք ընտիրք և վըսեմ։
Շեղջակուտեալ փերթք աղտեղի գորգէկաց
Պլինեանց կանգնին բանից անջինջ ճոխ արձանք.
Նոքօք շրջան առնուն ախորժք աշխարհաց,
Եւ քան զԵւոյ շոյտ ընթանան պերճ հրահանգք։
Բիւր երանի է հրաշակերտ արուեստին
Թէ ի չարիս խայրէք իւր ոչ վատնեսցին։

Եւ մարդ գիտէ որ տպագրութեան արհեստը մեծ պատճառ եղած է մարդկանց յառաջագիմութիւնը աւելն կողմանէ։ Բոլոր հիմակուան քաղաքականութիւնը շարժիչը ասիկայ է, ու բարբարոսութեան կոշտերը ինչուան հիմայ ալ տպագրութեան մամուլներուն տակը կը փշրին։ Իբրաւ է որ շատ ապականութեանց ու ֆլասներու ալ գործիք եղած է աս արհեստը. բայց անով իրեն զօրութիւնը և ուժը կ'իմացուի՝ առանց օգտակարութիւնը սուտ հանելու։ Երանկ է մարդուս խելքն ալ. գէշի գործածուիլը՝ խելքին աղէկ ու սքանչելի բան ըլլալուն ամենեւին արգելք չընէր։

Կ'ըսէ իմաստունին մէկը թէ՝ «Իսկ շատ ժամանակ պէտք է անցնի որ հասկընանք տպագրութեան որչափ զօրաւոր բան ըլլալը. բայց մէկ կողմանէ ալ այնչափ ժամանակ անցեր է աս արհեստիս գտնուելէն ետքն որ հիմա գրեթէ անկարելի է ստոյգ կերպով գիտնալ ասոր գտնուելուն ամէն պարագաները։ Ինչուան աշ-

խարհիս վերջերը իրչափ բարիք ընելէքը յայտնի չէ . նմանապէս յայտնի չէ թէ աս բարիքը ինչ կերպով ըլլալ սկսեր է . բայց որովհետեւ այնչափ մեծ , այնչափ սքանչելի և օգտակար արհեստ է , ասոր վրայ գոնէ համառօտ տեղեկութիւն մը առնելը ոչ միայն օրինաւոր հետաքրքրութիւն է , հապա նաև երախտագիտուն պարտք մը սեպելու է :

Ինչուան Վրիստոսէ 300 տարի առաջ ալ Ղինացիք տեսակ մը տպագրութիւն ունէին՝ որ ինչուան հիմայ ալ կը գործածեն . այսինքն հաստատուն կամ շարժական տախտակներու վրայ գրերը փորելով ու տպելով : Եւ կերպով տպագրութիւնը Եւրոպացիք չորեքտասաներորդ դարուն վերջերը կամ հնգետասաներորդին սկիզբները բանեցուցած կը կարծուին՝ խաղի թղթեր ու պատկերներ տպելու համար . ասկէ ոմանք կարծեցին թէ Ղինացւոցմէ սորվեր են Եւրոպացիք աս արհեստը : Բայց աւելի հաւանական կ'երևնայ թէ Եւրոպացիք իրենք իրենցմէ խելք բանեցուցած ու հնարած ըլլան աս գիւրին կերպը . մանաւանդ որ հին պատմութիւններէն գիտենք թէ Պարսիք , Յոյնք , Հռովմայեցիք և ուրիշ ազգեր դրամներու և այլևայլ նիւթերու և ինչուան սափորներու վրայ ամբողջ խօսքեր ու նշաններ կը տպէին . ան է զարմանալին ու ցաւալին որ նոյն ոճով գիրք տպելու ետեւէ ալ չեն եղած :

Եւ յայտնի է որ 1440 թուականէն առաջ (այսինքն ինչպէս ոմանք կ'ըսեն՝ 1431^ն) տեղ տեղ , և յանուանէ՝ Հռլանտայի Հարլէմ քաղաքը աս ոճով պատկերներ տպուած են՝ ամենուն տակը մէյմէկ կարճ խօսքով : Եւ խօսքերու տպագրութիւն բնական կերպով մեծ գրքեր տպելու ալ ճամբայ պիտի բացուէր . և ահա զանազան քաղաքներ իրենց կ'ուզեն սեպհակներ և աս գիւտին պարծանքը . իսկ իմաստուն քննիչները՝ Վերմանիայի

Սոգունտիա կամ Սակոնցա ըսուած քաղաքին կուտան ան նախանձելի փառքը : Ասան զի Յովհաննէս Կուլթեմպերկ անունով մոգունտացին առջինն եղաւ որ փայտէ տախտակներու վրայ քանի մը ամբողջ երեսներ փորագրեց , որ ետքը զատ զատ թերթերու վրայ տպուեցան : Եւ գիւտըս աղէկ էր , բայց դեռ բաւական չէր . վասն զի անբաւ աշխատանք պէտք էր՝ գրքի մը ամէն երեսները նոյնպէս մէկիկ մէկիկ փորելու համար . ուստի մտածեց Կուլթեմպերկ որ ամէն մէկ գիրը զատ զատ փորէ փայտի ու մետաղի վրայ՝ դէպի վեր ցցուած . ան գրերը իրարու քով կը շարէր ու դերձանով կամ թելով մը համարիչի հատիկներուն պէս իրարու անցուցած կը կապէր . և աս փորձը Սթրասպուրկ քաղաքին մէջ ըրաւ կ'ըսեն 1440^ն : Եւսպիսի փորձերով ալ բանը շատ յաջող չգնաց , ու շատ ստրկէ ալ ելաւ . ուստի պէտք եղաւ որ 1444^ն նորէն Սոգունտիա դառնայ , ու հոն Ֆուլթ անունով ոսկերիչի մը հետ ընկերացաւ . բայց աս ոսկերիչը կ'երևնայ թէ Կուլթեմպերկին նիւթ կամ մետաղ միայն կուտար : Եւկէ աւելի օգտակար եղաւ Կուլթեմպերկին ուրիշ ընկեր մը Պետրոս Էֆֆէր ըսուած , որ հարմ շթատի երկիրը ծնած , ու արհեստով գիրք օրինակող էր . և ահա ասիկայ է որ հնարեց հիմակուան տպագրութեան ոճը . այսինքն ամէն գրին մէյմէկ կաղպար շինեց ու գրերը անոնց մէջ սկսաւ ուղածին չափ թափել : Եւ նոր գիւտը հնարուեցաւ 1452^ն :

Կուլթեմպերկ , Ֆուլթ և Էֆֆէր՝ իրենք ալ մէկտեղ աշխատած կ'երևնան ինչուան 1455 . և հաւանական է որ իրենք տպած ըլլան մէկ անթուական աստուածաշունչ մը լատին լեզուով . ասոր գրերը շարժական են եղեր , բայց դեռ փայտի վրայ փորած . ուստի աւելի հին կ'երևնայ քան թէ Սոգունտեան ըսուած աստուածաշունչը , որ Ֆուլթ ու Էֆֆէր

Ֆէր մետաղէ թափած գրերով տը-
պեր են 1462^ն : Եւ Սոգունտեան
աստուածաշնչին երկրորդ հատորէն
միայն մէկ օրինակ պահուեր էր մինչև
մեր ատենները :

Իրնկերներէն բաժնուեցաւ Կութ-
թեմայերկ 1455^ն, ու 1468^ն մեռաւ :
Ետքի իրեք տարին Սոգունտիայի
կայսրընտրին պալատը կը կենար՝ ա-
նոր ազնուականներուն կարգը սե-
պուելով : Կ'ըսեն թէ Կութթեմայերկ
ու Ֆուսթ քանի մը անգամ տպեր
են լատին աստուածաշունչը , բայց
միշտ ջանացեր են ծածուկ պահել ի-
րենց գիւտը , որպէս զի ձեռագրի
գնով ծախեն գրքերը . անոր համար
ոչ անուն գրեր են գրքերուն մէջ , ոչ
տեղ , ոչ տարի և ոչ ուրիշ նշան մը .
ուստի Կութթեմայերկի տպած գրք-
երուն մէկն ալ իր անունովը չէ :
Եւ գրքերն որ Սոգունտիա տպուած
են և որոշ թուական ունին՝ ասոնք
են . Սադոս , 1457^ն . նոյնը երկրորդ
անգամ 1459^ն : — Եւստիարֆուսիւն ,
1460^ն : — Սահմանադրութիւն , Կղեմայ
հայրապետին Ե , 1460^ն : — Բովանա-
հութիւն , որ էր Կաթողիկէ , 1460^ն . ասի-
կայ տպողին անունը յայտնի չէ , ուս-
տի Կութթեմայերկին է կ'ըսեն . իսկ
ասկէ առջիններուն տպողներն են
Ֆուսթ ու Շէֆֆէր : Երոնցմէ ետ-
քը , այսինքն 1462^ն տպուած է վե-
րոյիշեալ Սոգունտեան աստուածա-
շունչը :

Եւ կայսրընտրին որ մէկ կողմանէ
Կութթեմայերկին պատիւ կ'ընէր , մէկ
կողմանէ ալ այնպիսի բռնութիւններ
ըրաւ ամէն տեսակ արհեստաւորաց
վրայ , որ անոնց հետ տպագրիչներն
ալ ձգեցին ելան Սոգունտիայէն ու
ասդիս անդին ցրուեցան : Եւ անկով
1467^ն հռովմ տպարան մը բացուե-
ցաւ . 1470^ն Սենետիկ . յաջորդ տա-
րին Կափուրի . 1475^ն Սիլան , և հետ
զհետէ Խալիլայի ուրիշ քաղաքները :
Խոտրա առաջին տպագրութիւնը
1468^ն եղած է կ'ըսեն . բայց գրի
մաքրութեան կողմանէ անուանի ե-

ղեր են միշտ ան ատեններէն 'ի վեր
Սթրասպուրկի տիպերը : Փարիզ
տպագրութիւն մտցընողները Սթր-
պոնեան վարդապետներն եղած են
1470^ն :

Եւ պատմութիւնները որչափ ալ
ստոյգ երևնան , շատը կան որ տպա-
գրութեան առջի գտնուած քաղաքը
Հարլէմն է կ'ըսեն , շատն ալ Սթրաս-
պուրկը : Հոլանտացիք կը պնդեն թէ
առաջին տպագրութիւն հնարողը Հար-
լէմցի Վոսթէր անունով մէկն եղած
է . և իր գործաւորներէն մէկը (որ
Ֆուսթն է կ'ըսեն) ան գաղտնիքը
առեր փախեր է Սոգունտիա : Իսկ
սրասպուրկցիք անոնցմէ ալ աւելի կը
վիճին , ու կ'ըսեն թէ Կութթեմ-
այերկ իրենց քաղաքը բացեր է առա-
ջին տպարանը : Եւ երջապէս շատին
կարծիքն ան ըլլալով թէ աս արհես-
տը հնարողը Կութթեմայերկն է , քա-
ղաքն ալ Սոգունտիա , մօտ ատեն-
ներս Վերմանացիք գովելի խորհրդ-
ով միաբանեցան որ իրենց ծախքովը
փառաւոր արձան մը կանգնեն Կութ-
թեմայերկին Սոգունտիա կամ Սա-
կոնցա քաղաքը . և որպէս զի ա-
ւելի ընդհանրական ըլլայ աս պար-
ծանքը , օտար երկիրներէ ալ ընկե-
րագրութիւն ըրին , ու արձանը փո-
րել տուին հռչակաւոր Թորվալտսէն
քանդակագործին : Եւ արձանին նա-
ւակատիքը կամ բացուելու հանդէսն
եղաւ 1837^ն , օգոստոսի 14^ն անբաւ
բազմութեան առջև՝ որ գրեթէ ա-
մէն աշխարհէ հոն ժողովեր էին : Հան-
դէսին օրը առաւօտանց կանուխ ան
հրապարակը՝ որուն մէջ կանգնած էր
Կութթեմայերկի արձանը՝ զարդա-
րած էր ամէն տեսակ ծառերով՝ ծաղ-
կներով , դրօշակներով և ուրիշ
խորհրդաւոր նշաններով . մէկ կողմը
կէս կլոր ձեով ամփիթէատրոն մը շի-
նած էր՝ որ քսան հազար հոգի կ'առ-
նէր : Վերմանիայի ու Վալդիայի ա-
մէն երեւելի քաղաքներուն տպարան-

ՅԻՆԱՆԻՆ ԿՈՆՏԵՏՈՒՆԻ :

ներէն մարդիկ եկած էին զանազան ընծաներով՝ որ իրենց ճարտար տպագրութիւններն էին : Վաղաքապետին պալատէն ելան փառաւոր թափօրով տպագրիչներ, փորագրողներ ու գրածախներ, անոնց հետ ալ քաղաքին մեծերը և երևելի գիտուններ. ամէնքը մէկէն գնացին շիտակ մայր եկեղեցին, ու հոն աստուածային պաշտամանց ներկայ եղան՝ որ քաղաքին եպիսկոպոսը կատարեց : Եկեղեցիէն որ ելաւ նոյն թափօրը, երկու կարգ զօրաց մէջէն անցնելով՝ հասաւ Կութմեմպերկի հրապարակը . հոն արձանը դեռ վարագոյրներով ծածկած էր, և առջեւ գրուած էր նոր մամուլ մը, ու Կութմեմպերկին տպած գրքերուն մէջ ամենէն հինն որ կը գտնուի՝ ու Սոգունտիայի գրքատունը պահած է, թաւիշէ՝ բարձի վրայ դրած : Իմէն մարդ իր տեղը շարունակէն ետքը Օսէլ Իսթանբուլ Գոլթէ Բաշէ երգը սկսան երգել 500 հոգի՝ մեծ մարդիկ, 650 ալ տղաք, անոնց հետ ալ հարիւրաւոր փշոզական նուագարաններ : Երգէն ետքը Փիթշաֆթ անունով մէկը, որ արձանը կանգնող ընկերութեան գլխաւորն էր, բարձր տեղ մը ելած՝ գեղեցիկ ճարտասանութեամբ մէջ բերաւ Թորվալտսէնին փորած արձանին պատմութիւնը, և վերջը քաղաքին ընծայեց անիկայ, ու քաղաքացւոց պաշտպանութեանը յանձնեց : Ի՞նչմըն ալ նշան մը տրուածին պէս արձանին վարագոյրները մէկէն՝ ի մէկ բացուեցան, և Կութմեմպերկի կերպարանքը փառաւորապէս ամենուն աչքին առջեւ երևան ելաւ : Ի՞նչ կրնայ պատմել ան վայրկենին բոլոր ան բազմութեան աղաղակը և ուրախութեան ձայները, գլխարկներով թաշկինակներու շարժմունքները, երաժշտական գործիքներուն սքանչելի ներդաշնակութիւնը, որ բոլորը մէկէն մէկ քառորդէն աւելի քշեցին անընդհատ : Ի՞նչ ատեն

քաղաքին մեծը կարձ՝ բայց սիրուն խօսքով մը քաղաքացւոց կողմանէ ընդունեցաւ արձանը . և շուտ մը (ինչպէս որ առաջ պատրաստուած էր) հոն նոր ձուլարանի մը մէջ գիր թափեցին ու անոնցմով մէկէն՝ ի մէկ ուտանաւոր մը տպելով ժողովրդեան բաժնեցին : Աւաւելորդ է ըսելը թէ ետքը ինչպէս բոլոր ան օրն ու գիշերը զանազան քաղաքական ուրախութիւններով անցաւ, և անդադար կը կանչէին «Երեցէ Կութմեմպերկ» . իսկ ան հանդէսը գրեթէ չորս օր քշեց :

Արձանին վրայ ալ երկու խօսք մը ըսել ուղեւով, շատ զարմանալի է ան փորուածքին վսեմ պարզութիւնը : Կեցուածքը շատ ուժով է, կերպարանքը պատկառելի, հագուստը ճիշդ՝ բայց չէնք շնորհք առած . բնական ձգուածք մը ունի ալ ձեռքը՝ քանի մը հատ գիր բռնած, ձախուշ ալ գիրք մը գրկած է շատ բնական կերպով մը : Իսկ արձանին պատուանդանին վրայ բարձր քանդակներով Կութմեմպերկին մէկ քանի գործողութիւնները ձևացած են :

Թրասպուրկի բնակիչները արդէն Սոգունտացւոց նախանձորդ ըլլալով տպագրութեան գիւտին կողմանէ, աս բանիս մէջ ալ բարի նախանձ մը ունեցան . ուստի Տաւիտ Տ' Լնթէ անունով գաղղիացի հռչակաւոր արձանագործին յանձնեցին որ իրենց քաղաքին համար արձան մը շինէ : Ինչիկայ ալ շինեց լմնցուց, և 1840^{էն}, յունիսի 24^{էն} ասոր ալ նաւակատեաց հանդէսը եղաւ շատ փառաւոր հանդիսով, որուն ստորագրութիւնը երկայն է : Բայց որովհետեւ հոս դրած նիսաս Թրասպուրկի արձանին պատկերն է, մէկ երկու խօսք ալ ասոր վրայ զրուցենք :

Թորվալտսէնին արձանին վրայ մէկ բնական պարզութիւն մը կայ որ նայողին սիրտը և աչքը վրան կը մնայ . բայց մասնաւոր շարժում մը՝ կենդանութիւն մը չունի : Իսկ Տ' Լնթէին արձանը այնպէս ձգուած է որ կեր-

